

УДК 821.16.1"1920/1930"

О. В. Мазко

**Дитячі періодичні видання і формування "нової людини"
наприкінці 1920 – на початку 1930-х років
(на матеріалі журналу "Жовтень")**

У статті розглядається роль дитячих періодичних видань у процесі формування "нової людини" в радянському суспільстві. Робиться висновок про те, що періодичні видання для дітей були одним із найзручніших та найефективніших шляхів донести вимоги влади до молодого покоління і прищепити йому ідеали та цінності нового часу.

Ключові слова: дитячі періодичні видання, "нова людина", молоде покоління.

В статье рассматривается роль детских периодических изданий в процессе формирования "нового человека" в советском обществе. Делается вывод о том, что периодические издания для детей были одним из самых удобных и эффективных путей донесения требований властей к подрастающему поколению и прививания ему идеалов и ценностей нового времени.

Ключевые слова: детские периодические издания, "новый человек", подрастающее поколение.

The article is dedicated to the research of the role of children's periodicals in the formation of a "new person" in Soviet society. A conclusion is drawn that the periodicals for children were one of the most convenient and effective ways of transferring the requirements of authorities for new upcoming generation and instilling in them the ideals and values of the new age.

Key words: children's periodicals, "new person", new upcoming generation.

"Усе починається з дитинства" – ці слова вже давно стали крилатим висловом. Їх приписують письменникам Сергію Михалкову і Григорію Тютюннику, хірургові Станіславу Долецькому та багато іншим відомим та периферійним постатям у вітчизняній історії. Це висловлювання напрочуд вдало ілюструє погляд більшовицької влади на дитинство як сприятливий період для становлення радянської ідентичності. "Дитинство" – це поняття, яке в різні епохи мало неоднакове соціальне і культурне змістове наповнення, відображаючи одночасно переконання, погляди, ціннісні орієнтації суспільства й окремої людини щодо дітей і своєрідну субкультуру, що має влас-

ну мову, структуру та функції [9]. Уявлення про дитинство як про окремий важливий період у житті людини з'явилося порівняно недавно, а саме у ХХ столітті. Формуванню такого уявлення заважали висока дитяча смертність і короткотривалий період інфантильності, коли дитина мала особливий статус, тобто не була зобов'язана брати участь у загальній праці і не сплачувала податки. Межа між дитячим світом і світом дорослих була досить умовною [1].

Радянська ідеологія привласнює погляд на дитину як на невинну, безгрішну істоту, необтяжену переживаннями, характерними для вікторіанської концепції дитинства. Це дає необхідний ґрунт для ідеологічних маніпуляцій зі свідомістю дитини. Відтак важливим напрямом діяльності влади й одним із головних засобів підтримання та зміцнення режиму стає ідеологічна робота, результатом якої повинно було бути виховання "нової людини", яка повністю розділяє цінності цієї влади та має ті самі пріоритети [12, с. 3]. Нані Гогохія зазначає: "Дитина є ключем або кодом до розуміння всієї радянської цивілізації. Саме політика в галузі дитинства у період 1930-х визначила світосприйняття, поведінку і уявлення кількох поколінь радянських людей" [3].

Середина 1920 – початок 1930-х років – це час формування та закріплення нової моделі виховання, згідно з якою маленькі громадяни повинні були відповідати тим соціально-політичним вимогам, які висували до дорослих членів суспільства. Одним із найважливіших і водночас найпростіших шляхів донести ці вимоги до дітей стає журналістика. Періодичні видання виконували такі важливі з ідеологічної точки зору функції: по-перше, із їх допомогою читачів привчали регулярно знайомитися з голосом влади (будь-яким офіційним друкованим виданням); по-друге, виховували довіру в радянських людей до цього голосу; по-третє, читачів привчали до певного "тембру", тобто типу оформлення поданої інформації у виданні [8]. У цей період видаються такі дитячі журнали, як "Червоні квіти" (1923 р., із 1931 р. – "Піонерія"), "Більшовиченята" (1924 р., із 1931 р. – "Піонерія"), "Весела бригада" (1931–1937 рр.), "Дитячий рух" (1925–1934 рр., 1934–1941 рр. – виходить під назвою "Піонервожатий"), "Будь наготові!" (1926–1928 рр.), "Жовтень" (1928–1941 рр., із 1945 р. – "Барвінок"), "Знання та праця" (1929 р.), "Тук-тук" (1929 р., 1935 р. – об'єднано з журналом "Жовтень"); а також газети: "Юний спартак" (1922 р., із 1924 р. – "Юний лєнінець"), "На зміну" (1925 р., із 1943 р. – "Зірка"), "Молодий пролетар" (1929–1934 рр.) та ін.

Особливої уваги заслуговує журнал "Жовтень", пізніше і нині відомий як "Барвінок", – мабуть, найбільш популярний із українських журналів радянських часів для дітей. Перший номер цього журналу вийшов у січні 1928 року в м. Харкові за редакцією О. О. Бурова, А. І. Гендрихівської, М. М. Гімпілевич, О. Є. Громова, В. М. Дюшен, Б. Я. Ліфшиця та Н. О. Панченкової. Спочатку видання позиціонується як "багатоілюстрований щомісячний журнал для дітей 6–9 років" [4, 1928, № 1, с. 2], але, починаючи з № 10 за 1929 р., адресат дещо змінюється: "Журнал розрахований на учнів I та II груп школи" [4, 1929, № 10, с. 26]. У перших номерах видання подано інформацію рекламного характеру: "Журнал "Жовтень" містить цікаві оповідання, вірші, загадки, ребуси, сміховину, малюнки, фотографії. Протягом року журнал дасть низку безплатних додатків. Перший додаток – календар – розсилається з № 1 журналу. Крім календаря, протягом року передплатники одержать лото, доміно, кубики та інше. Умови передплати: на 1 місяць – 30 коп., на 3 місяці – 85 коп., на 6 місяців – 1 крб 60 коп., на рік – 3 крб. Ціна окремого номера з додатком 30 коп. Передплата приймається в конторі "Робітничої Газети "Пролетар" [4, 1928, № 1, с. 2]. У 1935 році відбувається об'єднання з журналом "Тук-тук", що виходив у Харкові в 1929–1935 рр. (відповідальний редактор – В. Дюшен, художній редактор – А. Бондарович). Це було ілюстроване щомісячне видання для дітей молодшого віку, орган Центрального бюро комуністичного дитячого руху та Наркомосвіти. У зв'язку з війною в 1941 р. видавництво журналу "Жовтень" тимчасово припиняється. Перший повоєнний номер видання вийшов у м. Києві в квітні 1945 року під назвою "Барвінок". Ініціатива перейменування належить дитячій письменниці Н. Забілі за підтримки П. Тичини, тодішнього міністра освіти УРСР. Із 1950 до 1999 рр. журнал виходив двома мовами – українською та російською.

У свій час редакторами видання були В. Дюшен, Н. Забіла, О. Іваненко, Б. Чалий, А. Давидов, В. Моруга, а з 1989 р. постійний редактор журналу – В. Воронович. У "Барвінку" свої твори друкували О. Копиленко, П. Тичина, В. Сосюра, А. Малишко, М. Трублаїні, Н. Забіла, М. Пригара, О. Іваненко, В. Бичко, П. Панч, П. Воронько, Д. Павличко, В. Нестайко та ін.

Цей журнал почав видаватися в складний та неоднозначний для Радянської держави час. Наприкінці 1920-х – на початку 1930-х років розпочався етап модернізації, основна мета якої полягала в забезпеченні прориву в усіх галузях економіки в найкоротший

термін. У цей період елементи непу були остаточно знищені, що заклало основи для утвердження воєннокомуністичної за своєю суттю економічної системи. Це час початкової стадії індустріалізації й колективізації, коли була запланована (і розпочата) перша п'ятирічка (1928/29–1932/33 рр.). Основною метафорою на позначення ролі людини в суспільстві в цей період, на думку Катерини Кларк, була "машина". Як кожна з частин машини є важливою тільки у взаємодії з іншими, тому що тільки разом вони забезпечують хід машини, так і людина не була самоцінною в радянському суспільстві: "маленькі люди" працюють пліч-о-пліч і мають цінність лише тому, що вони всі разом забезпечують рух суспільства [6]. Цю аналогію проілюструємо уривком із роману-антиутопії Євгена Замятіна "Ми", у якому держава майбутнього описується так: "І ось – дві чашки терезів! На одній – грам, на іншій – тонна, на одній – "я", на іншій – "Ми", Єдина Держава. Чи не зрозуміло: допускати, що у "я" можуть бути якісь "права" по відношенню до Держави, і допускати, що грам може врівноважити тонну – це абсолютно одне і те ж. Звідси розподіл: тонні – права, граму – обов'язки; і природний шлях від нікчемності до величч: забути, що ти – грам, і відчутти себе мільйонною часткою тонни..." [5, с. 383] (переклад мій. – О. М.). Сталін проголошує остаточний ідеал – гвинтик: радянська людина повинна відчувати себе маленьким гвинтиком велетенського державного механізму. Процес формування "нової людини" зазнавав певних трансформацій відповідно до вимог часу: якщо для 1920-х років була характерна модель революціонера-руйнівника старого світу, то в 1930-ті роки на зміну приходить творець Нового світу (читай: утопії): так звана "індустріальна людина", "науково організована людина", "удосконалена комуністична людина" [2].

До дітей та підлітків були поставлені аналогічні вимоги: від них вимагали розуміти загальне значення та усвідомлювати важливість індустріалізації для подальшого розвитку СРСР, а також допомагати впроваджувати цю політику в життя. Основними завданнями, що постали перед новим поколінням, на думку Марії Литовської, були: покращення робітничого побуту та обладнання шкіл, боротьба з дорослими членами сім'ї за нове ведення домашнього господарства та "правильна" професійна орієнтація [8]. Зміни в ідеологічних стратегіях влади не могли не вплинути на світ літератури та царину журналістики. Перед дитячою радянською літературою ставилися такі завдання:

1. "Формувати матеріально-діалектичний світогляд, активно боротися з намаганнями нав'язати їм "вороже світорозуміння", ідеалістичне бачення світу.

2. Сприяти становленню пролетарсько-класової свідомості, гострої ненависті до класового ворога.

3. Виховувати в душі пролетарського інтернаціоналізму, викриваючи шовінізм та національну ворожнечу.

4. Організовувати підростаюче покоління для участі в соціалістичному будівництві, навчити його активно долати перешкоди.

5. Забезпечити політехнічне виховання дітей, прищеплюючи їм навички колективної праці" [Цит. за: 11].

У новому радянському суспільстві статус дитини певною мірою був навіть вище за статус дорослого, бо "перевиховання" дорослих – це більш складний і тривалий процес, аніж виховання дітей, що не мали досвіду радянського життя. Саме тому одним із ключових завдань для молодого покоління, як була зазначено вище, стала боротьба з дорослими членами сім'ї за нове ведення домашнього господарства. Дитина, на відміну від дорослого, була відсторонена від впливу дореволюційного, буржуазного життя, і на неї була покладена важлива місія: допомогти державі перевиховати батьків, прищепити їм нові цінності. У багатьох творах цього періоду підкреслюється самостійність, активність дітей і при цьому неготовність старшого покоління прийняти нову дійсність: "Діти вчать усього, щоб, коли виростуть, учити своїх батьків, як працювати біля землі та як у світі жити, бо батьки їхні ще дуже темні" [4, 1928, № 9, с. 3].

У процесі перевиховання дорослих членів суспільства важливе місце відведене школі: саме там діти дізнаються, чого від них очікує влада, які саме пережитки минулого потрібно знищити: "В школі вчителька розказувала дітям, яка шкода буває, коли дорослі сплять із дітьми, цілують їх у губи, їдять з ними з одного посуду, бо бувають хворі, що самі того не помічають і заражають дітей. Тому діти мусять самі оберігатися" [4, 1928, № 5, с. 14]. Питанням особистої гігієни присвячено чимало творів цього періоду. У школах створюються так звані санкоми, які слідкують за зовнішнім виглядом жовтень та піонерів. Із часом діти починають вважати своїм обов'язком так само слідкувати за членами своєї родини, відчуваючи відповідальність перед суспільством:

Обстрижи волосся, мамо,

Нігті зріж, бо бач які.

Плаття випери на завтра

І налагодь чобітки [4, 1928, № 9, с. 8].

Держава втручається в усі сфери життя людини, прищеплюючи не тільки "нові" правила гігієни, продиктовані здоровим глуздом та відкриттями в галузі медицини, а й навіть вимагаючи називати дітей такими іменами, що нібито відповідають новій дійсності:

Бо не можемо ми називатись,

Як взивали трухлявих святих...

Діти Жовтня повинні обрати

Ім'я варте для кожного з них...

І батьків, і всіх інших "дорослих"

Треба добре і добре навчати,

Щоб імення давали хороші,

Бо не даром же ми Жовтенята... [4, 1928, № 11, с. 1].

Хлопчик у цьому вірші заздрить тим дітям, що мають "хороші" імена: Майя, Владлен, Октябрина, Конвалія, Кім; власне ім'я "Гриць" здається йому застарілим. Цікаво, що слово "дорослі" подано в лапках. Так ще більше підкреслюється перевага дитини над дорослим, її "вищість" в ідеологічному плані. Ніби старше покоління не має права мати статус "дорослих": діти виявляють себе більш зрілими особистостями порівняно з їх батьками, яким важко позбутися старих забобонів та пережитків буржуазного суспільства.

До відголосків старого життя, які потрібно викоринити, відносяться також релігійні уявлення старшого покоління. У багатьох творах цього періоду зображено перехідний етап, коли люди ще святкують певні релігійні свята, але вже сприймаючи їх лише як традицію: "Та й нащо нам та ялинка, коли ми й різдва не святкуватимемо. Так тільки відпочинемо. Хай уже он ті, що вірують у це різдво, ялинки влаштовують..." [4, 1928, № 1, с. 23]. Забобонні вірування дорослих викликають осуд у нового покоління: "Коли б не одна серйозна хиба, то бабуся Катерина безперечно була б найкращою бабусею в цілому СРСР. Ця хиба була те, що вона любила розповідати всілякі неймовірні пригоди: про відьм, про лісовиків, про домовиків" [4, 1928, № 12, с. 18].

На зміну традиційним морально-етичним цінностям, що базувалися на християнському віровченні, приходять інша виховна парадигма, основа якої – ідеї марксизму-ленінізму. При цьому одним із принципів поведінки "нової людини" стає відносність моральності [2]. Так, спостерігається певна непослідовність у прищепленні дитині ставлення до війни: з одного боку, у художніх творах, поданих у

тогочасній періодиці, підкреслюється неминучість війни, важливість бути напоготові, щоб простояти напад на капіталістичних країн, але при цьому діти бажать миру для себе та дітей інших держав: "... Ми збираємо гроші для того, щоб захищати Радвладу, бо в нас багато ворогів. Капіталісти й буржуї прагнуть позбавити нас волі, і от, коли вони з нами воюватимуть, ми купим на ці гроші зброю і аероплана, зміцнимо Червону армію і не страшний нам тоді ворог..." [4, 1928, № 9, с. 22].

З іншого боку, відбувається деформація ціннісних орієнтирів, коли дитину вчать бути жорстокою по відношенню до ворожих класів. Діти ніби мають продовжити справу попереднього покоління, остаточно знищивши ворога. У вірші "Лист до барона" піонери звертаються з такими словами до колишнього мешканця палацу, якого звідти "вигнала" революція:

А як виростем, бароне,
Знайдем вас і за кордоном –
І тоді останній час

Пролунає вже для вас [4, 1929, № 5, с. 19].

Тобто того факту, що барон позбувся своїх статків та був змушений втекти за кордон, недостатньо для піонерів. Вони прагнуть фізично знищити ворога своєї держави. Герої деяких творів навіть мріють про війну: "Мріяти про війну став Митрик відтоді, як одного разу червоноармієць Антін сказав Митриковому таткові: "Ми мусимо завжди бути напоготові до війни проти панів" [4, 1929, № 11, с. 16]. Подекуди діти не сприймають війну як трагедію або принаймні щось негативне, граючись у неї: "– Биймо буржуїв, – кричить Коля. – Биймо, биймо, – галасують інші. – Зараз буде війна. Смерть ворогам..." [4, 1928, № 9, с. 23].

Ще одним важливим завданням, що постало перед новим поколінням у цей період, як було зазначено вище, була "правильна" професійна орієнтація. Нарком освіти В. Затонський у своїй доповіді на Всеукраїнській партійній нараді з питань дитячої літератури у квітні 1934 року наголосив: "Ця нова людина повинна бути загартована в сучасних класових боях, смілива, готова до бою з класовим ворогом і силами природи... Ми повинні виховати борців, але борців, озброєних як технікою, математикою, фізикою, хімією, так і всіма іншими надбаннями тисячорічної людської культури" [10, с. 59]. Як ми бачимо, пріоритетними на той час вважалися професії, пов'язані з технікою, із точними науками. На перший погляд, проводити профорієнтацію для дітей віком 6–9 років іще зарано, але радянська влада мала щодо цього іншу думку: на сторінках журналу "Жовтень" з'яв-

ляються твори про дітей, що мріють про певну "правильну" професію і навіть роблять перші кроки на шляху до здійснення своєї мрії:

Хто це вигадав і як

Отакеє чудо?

Неодмінно вивчусь я –

Машиністом буду! [4, 1928, № 7, с. 5].

Актуальною стає тема науково-технічного прогресу. Зображується велич людини, яка зуміла підкорити сили природи, побудувала заводи, сконструювала нові машини:

Поміж нами з Дніпром буде згода,

І з приборканих хвиль

Ми добудемо сил,

Щоби рухати нові заводи [4, 1928, № 7, с. 13].

Отже, дитинство – це один із етапів процесу формування "нової людини", який особливо активно розгортається наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр. Дитинство стає сферою особливого державного інтересу, адже без правильного з ідеологічної точки зору виховання молодого покоління неможливо побудувати комуністичне суспільство в майбутньому. У цей період упроваджується та закріплюється нова система виховання, методи якої доцільно назвати методами "дресирування" дитини. Це час тотального контролю, коли держава втручається в усі сфери людського життя. Згідно з новою системою виховання, діти повинні відповідати тим вимогам, що висуваються до дорослих. Одним із найзручніших та найефективніших шляхів донести ці вимоги та легітимізувати зміни в ідеологічних стратегіях влади стає журналістика. Газети та журнали перетворюються на орган активної пропаганди комуністичного суспільства. Дитячі періодичні видання допомагають маленьким громадянам у цей період почути голос влади, прищеплюють нові ідеали та цінності відповідно до вимог часу. Таким чином, роль періодики для дітей у процесі формування "нової людини" того часу важко переоцінити.

Література

1. Аромштам М. Феномен "щасливого дитинства", или Осень Чебурашки [Електронний ресурс] / М. Аромштам. – Режим доступу:

<http://www.papmambook.ru/articles/432/>. – Назва з екрана.

2. Геллер М. Машина и винтики: история формирования советского человека [Електронний ресурс] / М. Геллер. – Режим доступу:

<http://www.rulit.me/books/mashina-i-vintiki-istoriya-formirovaniya-sovetskogo-cheloveka-read-209448-1.html>. – Назва з екрана.

3. Гогохія Н. Дитинство у тоталітарному суспільстві: "вірні лєнінці" радянської України у 1930-х роках [Електронний ресурс] / Н. Гогохія. – Режим доступу:

<http://uamoderna.com/md/gogokhia-childhood-ussr-1930s>. – Назва з екрана.

4. Жовтєня : Багатоілюстрований щомісячний журнал для дітей 6–9 років. – Харків : Роб. газ. "Пролетар", 1928–1941.

5. Замятін Є. Вибране / Є. Замятін. – М. : Правда, 1989. – 464 с.

6. Кларк К. Сталинский миф о "большой семье" [Електронний ресурс] / К. Кларк. – Режим доступу:

<http://novruslit.ru/library/?p=15>. – Назва з екрана.

7. Коган С. Детство как этап формирования "нового человека" в довоенном советском обществе / С. Коган // Известия Российского государственного педагогического университета им. А. И. Герцена. – 2012. – Вып. 3. – С. 164–170.

8. Литовська М. Радянські періодичні видання для дітей 1920–1940-х і проблема трансформації ідеологічних пріоритетів [Електронний ресурс] / М. Литовська. – Режим доступу:

<http://uamoderna.com/md/litovska-soviet-journals-for-children>. – Назва з екрана.

9. Ромашова М. Репрезентация советского детства в мемуарной литературе рубежа XX и XXI веков [Електронний ресурс] / М. Ромашова. – Режим доступу:

<http://childcult.rsuh.ru/article.html?id=58605>. – Назва з екрана.

10. Українська дитяча література: хрестоматія критичних матеріалів : навч. посіб. для студ. пед. ін-тів та уч. педучилищ / упоряд. Ф. Гурвич, В. Савенко. – Вид. 2-ге, змінєне і доповненє. – К. : Вища школа, 1969. – 352 с.

11. Федотова О. Дитяча література України під цензурними заборонами 20–30-х рр. XX ст. [Електронний ресурс] / О. Федотова. – Режим доступу:

<http://archive.nndiuv.org.ua/fulltext.html?id=771>. – Назва з екрана.

12. Федюк А. Радянська система кінєвиробництва та кінєпрокату в 1920–1930-ті рр. : авторєф. дис. на здобуття наук. ступєня канд. іст. наук : спец. : 07.00.02. / Федюк А. – М., 2009. – 26 с.